

УДК 159.923:17.035.1(045)

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.81.11>

А. С. Садикіна

аспірантка кафедри освіти та управління навчальним закладом
Класичного приватного університету

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «АЛЬТРУІЗМ»

У статті представлено результати теоретичного аналізу філософських та психологічних концепцій, а також виділено та описано умови, за яких можливе формування альтруїзму як сталої якості особистості людини.

Стратегічними завданнями даної публікації є: з'ясування змісту теоретичних концепцій, які є в сучасній науці стосовно феномена альтруїзму; виділення основних детермінант, на яких базується феномен альтруїзму, на основі теоретичного аналізу філософських та психологічних концепцій; опис умов, які сприятимуть формуванню та розвитку альтруїзму як сталої якості особистості людини, на основі теоретичного аналізу філософських та психологічних концепцій, присвячених альтруїзму.

У ході теоретичного аналізу філософських та психологічних концепцій, присвячених феномену альтруїзму, нами було виявлено, що у філософії альтруїзм розглядається або як особливий вид потенціалу людини, який проявляється у зовнішньому світі бажанням людини передати свій досвід молодшому поколінню (А. Брегстон, А. Шопенгауер), або як якість чи здібність людини засвоювати вже наявні та створювати нові способи комунікації з людьми (М. Бердяєв, В. Філатович), тоді як психологи розглядають альтруїзм або як психічне новоутворення, яке є обов'язковим структурним елементом особистості невротика (К. Хорні), або як одну з базових психологічних потреб, від задоволення якої залежить її психологічне благополуччя (І. Багмет, Е. Фромм), або як прагнення людини до взаємовигідного об'єднання своїх ресурсів з ресурсами інших людей задля більш якісної та ефективною адаптації до умов зовнішнього середовища (С. Максименко), або як соціальний процес, який є рушійною силою розвитку суспільства (С. Пінкер).

Спираючись на результати теоретичного аналізу філософських та психологічних концепцій, присвячених феномену альтруїзму, можемо сказати, що і філософи, і професійні психологи вважають, що альтруїзм у людини майже не піддається розвитку, а на його наявність або відсутність у людини впливає велика кількість зовнішніх та внутрішніх факторів, таких як сила життєвого потенціалу, досвід сім'ї, в якій народилася людина, та соціальні події, які відбуваються в суспільстві, тому ми вважаємо, що науковцям треба сконцентрувати свою увагу не на винаході інструментів, способів та методів, які б сприяли розвитку альтруїзму у людини, а на особливостях прояву феномена альтруїзму в житті людини.

Ключові слова: альтруїзм, психологічні детермінанти альтруїзму, альтруїзм як якість особистості людини.

Постановка проблеми. Світ на цьому етапі розвитку перебуває в стані постійної, неперервної та динамічної трансформації. У зв'язку з цим, як вважає відомий соціолог О. Вікторов, особливою актуальністю для вчених усіх галузей знань, в тому числі вчених-психологів, набуває вивчення особливостей процесу міжособистісної комунікації, адже, на думку науковця, «саме міжособистісна комунікація є основним каталізатором усіх трансформаційних процесів, які відбуваються в сучасному суспільстві, і розуміння того, на яких принципах та законах базується комунікація між людьми сьогодні, допоможе винайти способи, інструменти та методи, за допомогою яких вчені зможуть керувати процесом розвитку суспільства» [4, с. 504].

Особливу увагу, на думку Д. Леонтьєва, вченим слід приділити вивченню мотивів, якими керується людина, вступаючи в комунікацію, адже, як зазначає науковець, «якщо ми зрозуміємо, які мотиви

побуджують людину вступати в ті чи інші міжособистісні відносини, ми зможемо винайти способи, за допомогою яких матимемо можливість впливати на процес формування та розвитку міжособистісної комунікації між різними людьми» [5, с. 401].

Одним з основних мотивів, який може спонукати людину до побудови будь-якої міжособистісної комунікації, на думку Д. Леонтьєва, є задоволення людиною своїх альтруїстичних потреб. Саме тут, як вважає науковець, у вчених виникає необхідність більш глибокого та детального індивідуального вивчення різних феноменів, які проявляються в процесі міжособистісної комунікації, в тому числі феномена альтруїзму. Причому, як відзначає дослідник, «у процесі вивчення різних феноменів, які проявляються в процесі міжособистісної комунікації, вченим слід використовувати полідисциплінарний підхід, адже на процес побудови та розвитку міжосо-

бистісної взаємодії можуть впливати різні фактори» [4, с. 411]. Саме тому метою статті є теоретичний аналіз філософських та психологічних концепцій, які присвячені феномену альтруїзму.

Результати власних досліджень. Аналіз наукових джерел (А. Бреґстон, 2010 рік; Е.П. Ільїн, 2013 рік; О. Конт, 2011 рік; В.С. Соловйов, 2008 рік; Е. Фромм, 2015 рік; К. Хорні, 2015 рік; А. Шопенгауер, 2017 рік) показав, що позиція сучасної науки щодо феномена альтруїзму є досить дискурсивною.

Так, відомий філософ А. Бреґстон вважав, що «альтруїзм – це вищий ступінь прояву духовності, яка виявляється в зовнішньому світі у вигляді бажання людини безкорисливо допомагати усім оточуючим» [2, с. 290]. Альтруїзм, на думку філософа, є вродженою якістю особистості людини, яку неможливо сформувати в процесі її онтогенезу.

Зовсім іншу позицію щодо природи феномена альтруїзму висунув сучасний філософ та психолог В. Філатович, який стверджував, що «альтруїзм – це специфічна здібність людини розпізнавати, аналізувати потреби інших людей та поєднувати їх зі своїми потребами задля забезпечення більш ефективної міжособистісної комунікації» [8, с. 196]. Альтруїзм як якість особистості людини, як вважає В. Філатович, не може бути вродженим, адже для його формування та розвитку необхідне соціальне середовище. Ми повністю підтримуємо думку автора та вважаємо, що альтруїзм є соціально набутою рисою особистості, головним завданням якої є забезпечення ефективної комунікації між людьми, тому, на наш погляд, особливої актуальності для вчених різних галузей знань, в тому числі для вчених-психологів, набуває вивчення детермінант, на яких базується феномен альтруїзму, адже це допоможе фахівцям, чия професійна діяльність тісно пов'язана з людьми, винайти способи, методи та інструменти, за допомогою яких вони матимуть можливість сприяти формуванню та розвитку альтруїзму як якості особистості людини. У зв'язку з цим завданнями нашої статті є такі:

- з'ясування змісту теоретичних концепцій, які є в сучасній науці стосовно феномена альтруїзму;

- виділення основних детермінант, на яких базується феномен альтруїзму, на основі теоретичного аналізу філософських та психологічних концепцій;

- опис умов, які сприятимуть формуванню та розвитку альтруїзму як сталої якості особистості людини, на основі теоретичного аналізу філософських та психологічних концепцій, присвячених альтруїзму.

Вперше в науковий обіг термін «альтруїзм» ввів французький філософ А. Бреґстон. Науковець вважав, що «альтруїзм – це вищий ступінь прояву духовності, яка виявляється в зовнішньому світі у вигляді бажання людини безкорисливо допо-

магати усім оточуючим» [2, с. 290]. Альтруїзм, на думку А. Бреґстона, є вродженою якістю особистості, яка слугує своєрідним індикатором сили життєвого, творчого та духовного потенціалу, яким володіє людина. Чим сильніше потенціал людини, тим більш схильною вона є до прояву альтруїзму [3].

Таку закономірність А. Бреґстон пояснює тим, що «у людей, які мають потужний життєвий, творчий та духовний потенціал, виникає потреба передати весь свій накопичений досвід молодшому поколінню, яку вони реалізують через допомогу іншим людям» [3, с. 301].

Позицію А. Бреґстона щодо феномена альтруїзму підтримав німецький філософ А. Шопенгауер. Вчений, як і А. Бреґстон, вважав, що феномен альтруїзму тісно пов'язаний із духовністю та життєвим потенціалом людини, однак, на відміну від А. Бреґстона, який вважав, що альтруїзм є вродженою якістю особистості, А. Шопенгауер був впевнений у тому, що «альтруїзм – це якість особистості людини, яка формується в перші три роки життя дитини на основі досвіду її сім'ї» [11, с. 10]. Якщо в структурі досвіду сім'ї, в якій народилася дитина, відсутні приклади прояву альтруїзму, то сформувати альтруїзм як сталу якість особистості дитини неможливо, адже, як вважає А. Шопенгауер, «саме ті форми помочі людям, які дитина засвоїла в ранньому дитинстві в колі своєї сім'ї, є фундаментом для формування в свідомості людини усвідомленого нею уявлення про феномен альтруїзму та форми його прояву в наявній реальності» [11, с. 10], тому, на думку А. Шопенгауера, «альтруїзм як якість особистості формується виключно у дітей, які є нащадками людей, чия професійна діяльність тісно пов'язана з поміччю людям» [9, с. 15].

Зовсім інший погляд на природу феномена альтруїзму запропонував відомий вітчизняний філософ М. Бердяєв. На відміну від своїх колег, які переважно вважали альтруїзм вродженою або набутою якістю особистості людини, М. Бердяєв був впевнений у тому, що «альтруїзм – це специфічна здібність людини засвоювати вже наявні та створювати нові способи комунікації з іншими людьми» [2, с. 28]. Без альтруїзму, на думку М. Бердяєва, комунікація між людьми була б неможливою, адже саме альтруїзм забезпечує нашу здатність розуміти один одного [2].

Головною умовою для розвитку альтруїзму у людини, на думку М. Бердяєва, є інтеграція людини в життя різних соціальних прошарків, адже, як зазначає науковець, «коли людина набуває досвіду перебування в різних соціальних групах, вона має можливість побачити та засвоїти нові не характерні для себе способи комунікації, поєднання яких з минулим досвідом людини сприяє утворенню нових більш ефективних способів комунікації» [2, с. 34].

Ідеї М. Бердяєва отримали розвиток у наукових доробках сучасного українського філософа В. Філатовича. Дослідник, як і М. Бердяєв, вважав, що альтруїзм є специфічною здібністю людини, яка формується під час взаємодії людини із соціумом, однак, на відміну від М. Бердяєва, який у своєму ученні робив акцент на тому, що альтруїзм – це специфічна здібність людини засвоювати та створювати нові способи комунікації, В.Г. Філатович був впевнений у тому, що «альтруїзм – це специфічна здібність людини розпізнавати, аналізувати потреби інших людей та поєднувати їх зі своїми потребами задля забезпечення більш ефективної міжособистісної комунікації» [7, с. 196].

На думку В. Філатовича, «альтруїзм є багатовимірним феноменом реальності, який у своїй основі містить три компоненти, а саме емоційний, когнітивний та духовний» [7, с. 200]. Емоційний компонент альтруїзму, як зазначає В. Філатович, проявляється в житті людини у вигляді її вміння «зчитувати» та розуміти почуття та емоції інших людей. Когнітивний компонент феномена альтруїзму допомагає людині в процесі спілкування розпізнавати та аналізувати потреби партнера по спілкуванню, а також винаходити спосіб задоволення своїх потреб та потреб співбесідника. Нарешті духовний компонент альтруїзму – це той усвідомлений людиною мотив, заради якого вона будує комунікацію з конкретною людиною. Саме тут, на думку В. Філатовича, сучасна філософія стикається з необхідністю вивчення психологічних детермінант, які лежать в основі феномена альтруїзму, адже поняття мотиву є перш за все категорією психологічного знання, тому наступним кроком нашого дослідження є аналіз психологічних концепцій, присвячених феномену альтруїзму [7].

Перші згадки про феномен альтруїзму в лоні психології з'явилися в роботах американського психоаналітика К. Хорні. Дослідниця вважала, що «альтруїзм – це специфічне психічне новоутворення, яке є обов'язковим структурним елементом особистості невротика». На думку К. Хорні, «саме альтруїзм лежить в основі базового внутрішнього конфлікту особистості невротика, сутність якого полягає у боротьбі між необхідністю задовольнити свої потреби та бажанням сподобатися іншим людям». Таким чином, спираючись на це твердження, К. Хорні висунула гіпотезу про те, що «альтруїзм є непритаманним людям, які мають здорову психіку», адже, як зазначає науковець, «психічно та психологічно здорова людина не має потреби у визнанні своєї цінності з боку інших людей, а сконцентровує свою увагу на тому, щоб забезпечити собі максимально комфортний простір для своєї життєдіяльності» [9, с. 87].

Своєрідним каталізатором для запуску процесу формування альтруїзму як структурного еле-

менту особистості людини, як зазначає К. Хорні, можуть виступати протилежні за сенсом вимоги від батьків, з якими може стикатися дитина в період раннього дитинства, тому, на думку К. Хорні, «головним завданням батьків у процесі виховання дитини є забезпечення конкретності та однаковості вимог, які пред'являються дитині кожним з батьків» [8, с. 97]. Така конкретність та однаковість у вимогах з боку батьків, як вважає науковець, «позбавить дитину необхідності «подобатися» своїм батькам, що, в свою чергу, зменшить вірогідність утворення внутрішнього конфлікту, отже, альтруїзму як структурного елементу особистості людини» [9, с. 101].

Особливе місце в науковому полі досліджень, присвячених феномену альтруїзму, посідають наукові доробки німецького дослідника Е. Фромма. Науковець вважав, що «будь-який феномен психіки людини, в тому числі феномен альтруїзму, треба вивчати з урахування правил та законів суспільства, в якому живе людина, адже людина перш за все є соціальною істотою» [8, с. 63], тому у своїх дослідженнях Е. Фромм вивчав альтруїзм не тільки як феномен психіки людини, але й як соціальне явище.

На думку Е. Фромма, «альтруїзм як феномен психіки людини – це специфічна психологічна потреба людини у внутрішньому відчутті єдності з тими, хто знаходиться поруч, задоволення якої відбувається через надання безкорисливої допомоги іншим людям» [8, с. 78]. Альтруїзм, як вважає дослідник, є однією з базових потреб людини, тому людина несвідомо буде шукати різні способи задля того, щоб задовольнити її, адже від цього буде залежати її психологічне благополуччя.

Як соціальне явище «альтруїзм – це вміння людини знаходити вихід зі складних соціальних ситуацій або винаходити нові способи адаптації до цих ситуацій». «Саме завдяки альтруїзму людство мало змогу пережити найскладніші часи в історії свого розвитку, зокрема війну, голодомор, голокост, адже саме альтруїзм спонукав людей до об'єднання своїх ресурсів та допомагав людям робити це об'єднання максимально корисним для них» [8, с. 85].

Ідеї Е. Фромма отримали розвиток у наукових доробках української дослідниці І. Багмет. Науковець, як і Е. Фромм, вважала, що альтруїзм є однією з базових психологічних потреб людини, однак, на відміну від Е. Фромма, який вважав, що «альтруїзм – це специфічна психологічна потреба людини у внутрішньому відчутті єдності з тими, хто знаходиться поруч, задоволення якої відбувається через надання безкорисливої допомоги іншим людям», І. Багмет була впевнена у тому, що «альтруїзм – це психологічна потреба людини в організації безпечного простору для своєї життєдіяльності» [1, с. 143].

На думку І. Багмет, «людина може використовувати різні способи для «будівництва» свого безпечного простору, в тому числі безкорисливу допомогу іншим людям». Причому, як зазначає науковець, «безкорислива допомога іншим людям є одним з найефективніших способів, за допомогою яких людина може забезпечити собі безпечний простір для своєї життєдіяльності, адже люди залюбки допомагатимуть тим, хто безкорисливо допомагає іншим» [1, с. 144], тому одним із головних завдань батьків та системи загальної середньої освіти, на думку І. Багмет, є формування у дитини бажання безкорисливо допомогти іншим людям, адже це допоможе дитині в майбутньому бути більш адаптивною до умов навколишнього середовища.

Вивчаючи психологічні детермінанти феномена альтруїзму, ми не можемо не звернути увагу на наукові праці видатного українського вченого С. Максименко. Дослідник вважав, що «альтруїзм – це несвідоме прагнення людини до об'єднання своїх ресурсів з ресурсами інших людей задля більш якісної та ефективною адаптації до мінливих умов зовнішнього середовища» [6, с. 120].

Створювати умови для формування альтруїзму у людини, на думку С. Максименка, не потрібно, адже «альтруїзм – це закладена природою здібність психіки людини акумулювати свої ресурси для вирішення конкретних завдань шляхом спонукання людини до взаємовигідної комунікації з іншими людьми» [6, с. 125].

Новою віхою в розвитку наукового розуміння феномена альтруїзму в психології стали наукові доробки американського психолога С. Пінкера. На відміну від своїх колег, які вважали, що феномен альтруїзму нерозривно пов'язаний з особистістю людини, С. Пінкер був впевнений у тому, що «альтруїзм – це специфічний соціальний процес, сутність якого полягає у глобальній переоцінці та зміні ціннісних орієнтацій всередині різних соціальних груп» [10, с. 330]. Спусковим гачком для запуску такої глобальної переоцінки цінностей у суспільстві, на думку С. Пінкера, можуть виступати різноманітні драматичні події, які час від часу відбуваються в суспільстві та проживання яких спонукає людину до переосмислення свого життя [10].

В результаті такого переосмислення, як зазначає науковець, «відбувається повна трансформація структури суспільства та змінюється уявлення людей про соціальні норми та правила» [10, с. 334]. Саме альтруїзм, на думку С. Пінкера, є рушійною силою розвитку суспільства [10].

Висновки. Таким чином, у ході теоретичного аналізу філософських та психологічних концепцій, присвячених феномену альтруїзму, нами було виявлено, що у філософії здебільшого альтруїзм розглядається або як особливий вид потенціалу людини, який проявляється у зовнішньому світі бажанням людини передати свій досвід молод-

шому поколінню (А. Брегстон, А. Шопенгауер), або як якість чи здібність людини засвоювати вже наявні та створювати нові способи комунікації з людьми (М. Бердяєв, В. Філатович), тоді як психологи розглядають альтруїзм або як психічне новоутворення, яке є обов'язковим структурним елементом особистості невротика (К. Хорні), або як одну з базових психологічних потреб, від задоволення якої залежить її психологічне благополуччя (І. Багмет, Е. Фромм), або як прагнення людини до взаємовигідного об'єднання своїх ресурсів з ресурсами інших людей задля більш якісної та ефективною адаптації до умов зовнішнього середовища (С. Максименко), або як соціальний процес, який є рушійною силою розвитку суспільства (С. Пінкер).

Спираючись на результати теоретичного аналізу філософських та психологічних концепцій, присвячених феномену альтруїзму, можемо сказати, що і філософи, і професійні психологи вважають, що альтруїзм у людини майже не піддається розвитку, а на його наявність або відсутність у людини впливає велика кількість зовнішніх та внутрішніх факторів, таких як сила життєвого потенціалу, досвід сім'ї, в якій народилася людина, та соціальні події, які відбуваються в суспільстві, тому ми вважаємо, що науковцям треба сконцентрувати свою увагу не на винаході інструментів, способів та методів, які б сприяли розвитку альтруїзму у людини, а на особливостях прояву феномена альтруїзму в житті людини.

Список використаної літератури:

1. Багмет І.М. Альтруїзм та егоїзм у життєвій позиції елітарної особистості. *Українська еліта та її роль у державотворенні* : наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України (за матеріалами виступів учасників конференції). Київ, 2000. С. 143–146.
2. Бердяєв М.О. Філософія свободи. К: Лаурис, 2015. 350 с.
3. А. Берґсон. Творча еволюція. К: Ейдос, 2010. 330 с.
4. Викторов А.Ш. Введение в социологию нравственности. Москва : Ганга, 2021. 550 с.
5. Леонтьев Д.О. Психология выбора. Москва : Эксмо, 2016. 540 с.
6. Максименко С.Д. Загальна психологія. Київ : Лаурас, 2019. 550 с.
7. Філатович В.Г. Социальная психология. Киев : Феникс, 2020. 430 с.
8. Фром Э. Втеча від свободи К : «Логос Київ», 2015. 400 с.
9. Хорні К. Невротична особистість в сучасному світі К : Знання, 2015. 250 с.
10. S. Pinker. *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*. Penguin Group, 2012. 600 p.
11. A. Schopenhauer *Svet ako vôľa a reprezentácia*. Ringier, 2017. 300 s.

Sadykina A. Philosophical and psychological analysis of the concept «altruism»

The article represents the results of the theoretical analysis of philosophical and psychological concepts. It is reviewed and described under which conditions it is possible to form altruism as it has become the peculiarity of the person.

The strategic objectives of this work are to clarify the content of theoretical concepts that exist in modern science, regarding the phenomenon of altruism, to identify main determinants, on which the phenomenon of altruism is based. Based on theoretical analysis of philosophical and psychological concepts, description of conditions that will promote the formation and development of altruism as a sustainable quality of human personality is also the goal of the work.

In the course of theoretical analysis of philosophical and psychological concepts, devoted to the phenomenon of altruism, we found that in philosophy altruism is considered either as a special kind of human potential, which is manifested in the external world, or as a quality or ability of a person to assimilate their experience to the younger generation (A. Bragston, A. Schopenhauer), or as a quality or human ability to absorb existing and create new ways of communicating with people (M. Berdyaev, V. Filatovich). Psychologists consider altruism either as a mental neoplasm, which is a mandatory structural element of the neurotic's personality (K. Horney), or as one of the basic psychological needs, on the satisfaction of which depends its psychological well-being (I. Bagmet, E. Fromm), or as the desire of man to mutually beneficial combination of their resources with the resources of others for better and more effective adaptation to environmental conditions (S. Maksimenko), or as a social process that is the driving force of society (S. Pinker).

Based on the results of theoretical analysis of philosophical and psychological concepts on the phenomenon of altruism, we can say that both philosophers and professional psychologists believe that altruism in humans is almost impossible to develop. Moreover, its presence or absence in humans is influenced by many external and internal factors, such as the power of life potential, the experience of the family, which a person was born, and social events that occur in society. So, we believe that scientists should not focus on inventing tools, methods and techniques that would promote altruism in humans, but on the peculiarities of the phenomenon of altruism in human life.

Key words: *altruism, psychological determinants of altruism, altruism as a quality of human personality.*